Búr Gábor
Partes aequales? Angol-egyiptomi Szudán: különös kétszer kettős

Patria est, ubicumque est bene.
(Hazád ott van, ahol jóléted van.)[1]

Az európai gyarmatosítók a valaha általuk birtokolt országokban nem igazán pozitív emlékeket hagytak maguk után. Könyvtárnyi az általuk elkövetett bűntetteknek szentelt irodalom.[2] Makacsul kitartanak azonban olyan nézetek is, amelyek szerint a jobbára fehérek nem fehérek feletti uralma a civilizáció áldását hozták el a barbár népek számára, későbbi felemelkedésük előfeltételeit teremtve meg. Az ilyen nézetek képviselői azt sem felejtik el hangsúlyozni, mennyi fontos infrastrukturális fejlesztés, utak, vasutak, kikötők, bányák, ültetvények, modern városok, stb. valósult meg a gyarmatokon. Egészen a közelmúltig fontos érvnek számított mindeme vívmányok függetlenség utáni leépülésének konstatálása. A legtöbbet azonban a gyarmatosítók örökébe lépett helyi *„elitek"* tették a tárgyilagos, kritikai elemzések ellehetetlenítéséért, mivel több mint fél évszázaddal a koloniális rendszer megroppanása, majd gyors összeomlása után is minden mai baj forrásának a gyarmatosítást kiáltják ki, amely a távoli múltból is akadályozza egy adott ország prosperálását. Miután azonban az egykori gyarmatok alkotta országcsoport napjainkra maga is jelentősen diverzifikálódott, a valaha legszegényebbnek számítók az élre törve sok egykori anyaországot is maguk mögé szorítottak, néhány egykoron kifejezetten gazdagnak számító terület pedig elszegényedett, intézményei leépültek, az a vélekedés kerekedett felül, hogy a gyarmati múlt bármilyen előjellel való felemlegetése csupán a propaganda eszköztárába tartozhat. Ez a hozzáállás egyben a komoly történeti elemzések értelmét is megkérdőjelezte. A politikai számításból, vagy előítéletességből születő sommás vélemények nem engedik a tisztánlátást, s még manapság is rányomják bélyegüket a közgondolkodásra. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a gyarmati múlt feldolgozása ne szolgálna tanulságul a mának. Ennek egyik legjobb példája Szudán, illetve Dél-Szudán esete, ahol maguk az érintettek számára is tanulságul szolgálhat annak megértése, hogyan vált országuk névlegesen két, a valóságban persze csak egy ország gyakorlatig két külön birtokává.

---

[1] Marcus Pacuvius római költő (i.e. 220 k. – 130 k.), mondatát Cicero és Jean-Jacques Rousseau is idézésre méltónak találta.

[2] Az újabb szakirodalomban erre példa az ismert francia történész, Marc Ferro által szerkesztett (ill. a bevezetés mellett két fejezet is saját tollából való): Le livre noir du colonialisme c. 2003-ban megjelent munkája, továbbá John NEWSINGER: *The Blood Never Dried: A People's History of the British Empire*. (London, 2006. 265 old.) c. műve. Neswinger könyvét válasznak szánta Niall FERGUSON: *Empire: How Britain Made the Modern World* c. először 2002-ben Londonban kiadott munkájára, amelyben a virtuális történelembe is belekóstolt szerző a Brit Birodalom pozitív vonásait hangsúlyozta ki.

Szudán jelentése földrajzi és történelmi értelemben különbözik egymástól. Földrajzi értelemben Szudán Afrika egyik nagyrégiója, a Szaharától délre fekvő száraz szavanna övezet. Ez *„a fekete emberek országa”*, amely az arab *„Bilad al-Sudan”* fordítása.[3] Ez az Atlanti-óceántól a Vörös-tengerig húzódó övezet, ahonnan az arabok rabszolgákat szállítottak, évente akár tízezreket, főleg nőket, elsősorban a Közel-Keletre, amely azonban rabszolga szükségletének csak kis hányadát fedezte Afrikából. E moszlim rabszolga kereskedelem, amelynek hatása Afrika társadalmaira csak korlátozott volt, Egyiptom arab meghódítása után bekapcsolta a régiót az arabizáció és az iszlamizáció folyamataiba. Különösen a Nílus völgyében volt erős a hódítás szándéka, Núbiába erős arab bevándorlás indult meg, s Darfur 1640-ben iszlám államként történt megszervezése után szabaddá vált az út a déli továbbterjeszkedés irányában.[4]

Fordulatot jelentett, hogy 1801-ben Egyiptomba érkezett Mohammed Ali. Az ottomán szultán nevében rendet teremtett a franciák által felforgatott országban. A mamelukok legyőzésével saját abszolút hatalmát kiépítő alkirály, a későbbi khedive[5] számos más hódítása mellett, 1820 és 1822 között elfoglalta Dongolát, Szennárt és Kordofánt, 1824-ben megalapította Kartúmot, majd 1830-ra meghódította a mai Szudán szinte teljes területét, örökletes alkirályságot hozva itt létre. Mohammed Ali egyben az iszlám új, energikus képviselője és megújítója volt, az enervált török vallási uralommal szemben. Az így megszerzett területről gumiarábikumot, bőröket, de mindenek előtt rabszolgákat szállítottak északi irányban. Az egyiptomi fennhatóság ezen a területen egészen az 1881-ben kezdődött mahdista felkelésig fennmaradt.[6] Az ekkor meghirdetett dzsihádban, szent háborúban a mahdisták legyőzve az egyiptomiakat, egységes teokratikus muzulmán államot hoztak létre, a Mahdival, majd utódjával az élen, aki kalifának kiáltatta ki magát. Mahdi 1885-ben Omdurmánban bekövetkezett halála után is meghatározó személyiség maradt Szudánban. Azon a helyen, ahol összeesett és meghalt, s ahol el is temették, mauzóleumot emeltek. Mivel a mekkai zarándoklatok a Vörös-tengert ellenőrző brit flotta zárlata miatt lehetetlenné váltak, helyette a Mahdi sírjához zarándokoltak a hívők egész Szudánból.

A mahdista állam 1882 és 1898 között sikeresen állt ellen az egyiptomi, majd brit hódító törekvéseknek, s csak közel két évtizedes konfliktus után tudták az egyesült angol és az egyiptomi erők legyűrni. Szudán, különösen a déli része a brit-egyiptomi terveken kívül francia, belga és etióp hódító törekvések gyújtópontjában is állt, ám utóbbiak nem realizálódtak. A Kairóban a khedive tanácsadójaként a hatalmat ténylegesen gyakorló brit főkonzul, Lord Cromer,[7] még a háború legelején

---

[3]. HALL, Bruce S: *A History of Race in Muslim West Africa, 1600-1960.* Cambridge University Press, Cambridge, 2011. 69.

[4] Melha Rout BIEL: *Elite im Sudan - Bedeutung, Einfluss und Verantwortung.* Peter Lang Verlag, Frankfurt, 2009. 75.

[5] Mohamed Ali saját magának adományozta a címet, a porta csak unokáját Izmail pasát ismerte el hivatalosan khediveként 1867-ben. A cím 1914-ig állt fenn, akkortól Egyiptom uralkodói királyok voltak.

[6] Az 1844-ben a szudáni Dongolában született Mohamed Ahmed Ibu Abdalláh fanatikus dervis 1881-ben magát messiásnak, azaz Mahdinak kiáltotta ki.

[7] Lord Cromer, eredeti nevén Evelyn Baring, 1892-től norfolki báró, 1883-tól 1907-ig volt *„mindenható”* főkonzul (prokonzul) Kairóban. Annak ellenére, hogy már 1877-től az országban élt, két évtized alatt sem tanult meg arabul, noha sok más nyelv mellett görögül

figyelmeztette a miniszterelnököt, Lord Salisbury-t, hogy az előrenyomulás a Nílus mentén idegen hatalmakkal, mindenek előtt francia csapatokkal való összeütközést hozhat. Ez nem zavarta azonban a brit tervek kivitelezését. 1897-98-ban az angol-egyiptomi seregek Lord Kitchener altábornagy[8] vezetésével módszeresen visszaszorították, majd egy gyors hadjárattal elsöpörték a mahdisták (a korabeli angol szóhasználatban a *„dervisek")* uralmát. Az 1889. szeptember 2-án megvívott omdurmáni csata után a győzők a Mahdi mauzóleumát lerombolták, csontjait a Nílusba szórták. A győzelmet kivívó főparancsnok, Lord Kitchener csupán a koponyát tartotta meg, amit iratnehezékként használt, amíg a Viktória királynő által is osztott felháborodás nem kényszerítette arra, hogy titokban elföldeltesse.[9]

1898. szeptember 4-én Kartúmban a romos főkormányzói palotára ünnepélyes keretek között felhúzták az egyiptomi és a brit zászlót. Ezzel a brit közvélemény szemében megbosszulták az utolsó főkormányzót, Gordon tábornokot, aki 1885. január 26-án a bizonytalan információk szerint éppen e palota lépcsőjén vesztette életét, holttestét pedig meggyalázták.[10] A mahdisták fővárosa, Omdurmán bevétele után Kitchener 1898. szeptember 18-ra egészem a mai Dél-Szudánban fekvő Fashodáig jutott, ahol a britek és a Jean-Baptiste Marchand kapitány által a Kongótól odavezetett franciák heteken keresztül néztek farkasszemet egymással.[11] A franciák a Dreyfus-ügy csúcspontján és Németországgal a hátukban végül engedni kényszerültek, november 3-án csendben visszavonultak. Így a Nílus medencéje az angolok kizárólagos befolyási övezetévé vált. A (vissza)hódítás azonban nem volt teljes, Darfúrra nem terjedt ki, noha 1875-ben ez a tartomány is egyiptomi fennhatóság alá került. A britek helyén hagyták a mahdistákkal is szembeszálló Ali Dinar szultánt, nem vállalva egy újabb, költséges és bizonytalan kimenetelű expedíció kockázatát. A darfúri szultánnak cserében el kellett ismernie a török-egyiptomi névleges függést, ami a khedivének fizetett adó formájában öltött testet.[12] A szudáni hadjárat még így is csak 1899. november 24-én fejeződött be, az utolsó harci cselekményekre Kordofánban került sor.

és törökül is tudott. Az arabot viszont az alsó osztályok nyelvének tekintette, amit úriember nem beszél.

[8] Horatio Herbert Kitchener 1892-99 között volt az angol-egyiptomi hadsereg parancsnoka, a török-egyiptomi elnevezés szerint sirdar-ja. Az 1896 júniusában a dongolai (Észak-Szudán) Firketnél sikerrel megvívott ütközet után kapta meg az altábornagyi rangot. Egyiptomi tevékenysége során sok problémája volt azzal, hogy szőke haja nem őszült, így a hagyományokhoz ragaszkodó arab lakosság szemében nem rendelkezett elég tekintéllyel.

[9] Néhány szerzőnél az iratnehezék helytelenül tintatartóként szerepel.

[10] Charles George Gordon, avagy *„kínai Gordon",* ahogy a második ópiumháború hősét nevezték, 1877-től volt egyiptomi szolgálatban Szudán főkormányzója, majd sok más ajánlat közül II. Lipót belga királyét elfogadva éppen Kongó Szabad Államba készült, amikor 1884-ben felkérték, térjen vissza Kartúmba a civilek kimentéséért. Ő maga azonban a körülzárt városban maradt, remélve, hogy miatta a brit kormány felmentő csapatot fog küldeni. Egy mindössze húsz katonából álló felderítő egység két nappal Gordon halála után jutott el a Níluson Kartúmig.

[11] PELISSIER, Pierre: *Fachoda et la Mission Marchand, 1896-1899*. Perrin, Paris, 2011. 9.

[12] Darfúr különállása az első világháborúig állt fenn, ekkor a britek lépéskényszerbe kerültek, a Törökországgal szimpatizáló szultán országát tartományként Angol-egyiptomi Szudánhoz csatolták.

Szudán pacifikálásának ezzel még nem volt vége, 1900 és 1912 között az ország középső és nyugati vidékein számos *„látó ember”* által ösztökélt lázadásra került sor.[13]

A mahdisták ellen sikerrel megvívott hódító háború után a brit kormányzat hozzálátott az újonnan meghódított, ám a kortársak által *„visszaszerzettnek”* tekintett[14] terület megszervezésének. A feladat nem volt egyszerű, a hosszú háborúskodás, a nyomában fellépő éhínség és járványok a lakosság számát jelentősen csökkentették, a túlélők nagy számban menekültek békésebb területekre. Emiatt és a mezőgazdaságban nagy számban dolgoztatott rabszolgák hadseregbe kényszerítése miatt még ott is felütötte fejét az éhínség, ahol pedig közvetlen harci cselekményekre nem került sor. A britek a mahdista felkelés kirobbanásáért és az általa létrehozott teokratikus állam közel két évtizeden keresztül fennálló uralmáért a korrupt és hozzá nem értő egyiptomi igazgatást hibáztatták. Ezért hát szóba sem került, hogy az 1881 előtti rendszert állítsák vissza, annál is inkább, mivel 1882-től maga Egyiptom is közvetlen brit megszállás alatt állott. A riválisi európai hatalmak expedícióinak várható Nílus-völgyi felbukkanása miatt jelentőséget kapott, hogy Egyiptom, vagy Anglia nevében történik-e Szudán meghódítása. Már a háború alatt, 1898 júliusában elfogadásra került a *„két zászló”* politika, ami a továbbiakban is érvényben maradt.[15] Így az angolok legnagyobb kiterjedésű afrikai birtokukat[16] egy sajátságos, ámde nem minden előzmény nélküli formában, Egyiptommal közös gyarmatként, ún. kondomíniumként[17] igazgatták. Ennek jogi alapját az Egyiptommal 1899. január 19-én és július 10-én aláírt megállapodások szolgáltatták.

Különösen az első dokumentumnak volt nagy jelentősége, mert meghatározta Szudán igazgatásának jogi kereteit egészen a kondomínium 1955. december 31-i megszűnéséig. A januári megállapodás Szudán jövőbeni igazgatásáról (Agreement between Her Britannic Majesty’s Government and the Government of His Highness the Khedive of Egypt, relative to the future Administration of the Soudan.)[18] mindenek előtt meghúzta az Egyiptomot Szudántól elválasztó határt, mégpedig az északi szélesség 22 fokának vonalában, függetlenül attól, hogy az adott területet kiürítették-e az egyiptomi csapatok a felkelés során, vagy végig megtartották azt. Mindent e vonalról délre fekvő terület Szudán része lett. A keleti, nyugati és déli határokat a

---

[13] KRAMER, Robert S. - LOBBAN Jr, Richard A.: *Historical Dictionary of the Sudan. Lanham,* Maryland, 2013. xxxvii.

[14] COLLINS, Robert O.: *A History of Modern Sudan.* Cambridge University Press, New York, 2008. 33.

[15] WARBURG, Gabriel: *Sudan Under Wingate: Administration in the Anglo-Egyptian Sudan (1899-1916)*. London, 1971. 2.

[16] Szudán területe ekkor közel kétmillió km² volt, 1916-ban Dárfur megszerzésével ez még további félmillió km²-rel nőtt, így Angol-egyiptomi Szudán Afrika legnagyobb gyarmati országává vált, jóval megelőzve Belga-Kongót. Ez a sorrend csak Dél-Szudán 2011 július 9-én elnyert függetlenségével változott meg.

[17] A kondomínium a latin *„con-dominium”,* közös birtok szóból származik. A történelemben számtalan példa van valamely terület, tartomány, ország közös igazgatására, elsőként a bizánciak és az arabok Ciprus feletti uralma említhető a 7. század végén, de lényegében ilyen volt az Osztrák-Magyar Monarchia két felének közös hatalma Boszniában is 1878 után.

[18] HUREWITZ Jacob C.: *Diplomacy in the Near and Middle East.* A Documentary Record: Volume 1, 1535 – 1914. Princeton, 1956. 216-218.

későbbi években húzták meg. (1. cikkely) A 3. cikkely rendelkezett a főkormányzó kinevezésének és visszahívásának mikéntjéről. Az egyiptomi törvények és rendeletek érvényessége nem terjedt ki Szudánra. (5. cikkely) Az egyezmény megtiltotta, hogy a brit korona jóváhagyása nélkül bármiféle külföldi képviselet nyissanak Szudánban. (10. cikkely) Az akkor uralkodó viszonyok követelték ki, hogy külön cikkelyt (11.) kellett szentelni a rabszolga-kereskedelem teljes tiltására. Ugyanakkor magát a rabszolgaság intézményét a szerződés nem említi. Kikerült a megállapodásból Szudán pénzügyeinek az egyiptomi kormány felügyelete alá helyező passzus. Ebben az ügyben a főkonzul és a főparancsnok a szerződés előkészítése folyamán késhegyre menő vitát folytattak, de annak végső megszövegezésekor megtalálták a modus vivendit. Az okmányt brit részről a főkonzul, Cromer báró (még abban az évben grófi rangot kapott), egyiptomi részről pedig a külügyminiszter, Boutros Ghali, a későbbi ENSZ főtitkár nagyapja írta alá.[19]

A megállapodással egy időben, január 19-én sor került Kitchener szudáni főkormányzói kinevezésére is. Cromer szintén aznapi, Kitchenernek írt levelében egyértelműsítette, csupán a nagyobb ügyeket kívánja felügyelni, a kisebb horderejűekben a főkormányzónak szabad kezet ad. Kitchener azonban még ennél is jóval tovább ment, utasította beosztottjait, hogy Kartúmból semmilyen pénzügyi elszámolást se küldjenek meg Kairóba. A mozgástér növelését szolgálta az is, hogy Kitchener rövid szudáni hivatalviselése alatt decentralizált tartományi kormányzatok jöttek létre, s ez a rendszer a függetlenségig fennmaradt. Kitchener nem elégedett meg Gordon pasa halálának megbosszulásával, már Kartúm elfoglalása után parancsot adott a város újjáépítésére, a Nílus szemközti partján felépített mahdista fővárosból, Omdurmánból pedig visszatelepíttette a lakosokat. Ebbéli iparkodása nem aratott osztatlan sikert, mivel az éhínség sújtotta országba a vonatok építőanyagot, nem pedig gabonát hoztak Egyiptomból.[20] Cromer is arra ösztönözte az újsütetű főkormányzót, hogy legalább a vetőmagról gondoskodjon, ő hajthatatlan maradt, mivel az élelem hiánya elképzelése szerint az ellenállás lehetőségét csökkentette. Az éhínséggel mit sem törődve Angliába utazott szabadságra. S bár Kitchener elvárta beosztottjaitól, hogy a nekik alárendelt egyiptomi hivatalnokok Szudánban nem fogadjanak el baksist (ezt sehol nem tartották be), valamint arra is felhívta figyelmüket, hogy a *„derviseknél”* érezhetően jobb életkörülményeket kell biztosítaniuk a helyi lakosságnak, ezt éppen a fővárosban nem sikerült megvalósítani, Kartúm sokáig üres szellemváros maradt. Ennek ellenére Gordon tábornokról elnevezett főiskola alapítását kezdeményezte. Megbízatását maga is csak átmenetinek és rövid távra szólónak tartotta, a csatamezők hőse egyszerűen rossz adminisztrátornak bizonyult. Az egyiptomiakban nem bízott, azt hangoztatta, hogy a legképzetlenebb angol is sokkal többet ér a legrátermettebb arabnál. Tekintélyén pöttyöt ejtett, hogy foglyait nem egy esetben kivégeztette. Kitchener volt a felelős azért is, hogy az angol-egyiptomi hatóságok megtűrték az országban a házi rabszolgaságot.[21]

Az 1899-ben kötött megállapodások az erőviszonyok és a kialakult gyakorlat szerint szabályozták Anglia, Egyiptom és Szudán viszonyát. Formailag nem történt más, mint az egyiptomi alkirály, a khedive a mahdisták által eltörölt hatalmának visszaállítása. Ez

[19] HUREWITZ: 218.

[20] WARBURG Gabriel: *Sudan Under Wingate: Administration in the Anglo-Egyptian Sudan (1899-1916).* Oxon, 1971. 3-4.

[21] Uo. 4.

az egyiptomi hatalom azonban csupán névleges volt. A tényleges hatalom birtokosa Nagy-Britannia lett, azáltal, hogy a szudáni főkormányzó személyéről Londonban döntöttek, a khedive általi jóváhagyás a puszta formalitás kategóriájába tartozott. Nem véletlen, hogy az 1899-től a kondomínium fennállásának teljes időszakában a hivatalba lépett összes főkormányzó brit alattvaló volt és egyértelműen a londoni kormány érdekei szerint tevékenykedett.[22]

1899 őszén kitört az angol-búr háború. A kezdeti brit vereségek sok katonai vezető leváltását eredményezték, s a szudáni győzőt, Lord Kitchenert 1899. december 18-án a dél-afrikai főparancsnok mellé vezérkari főnöknek nevezték ki. Még abban a hónapban elhagyta Angol-Egyiptomi Szudánt. A búr háború lezárulása után megpróbált visszatérni Szudánba, de Lord Cromer ezt megakadályozta, azzal érvelve, hogy Kitchener újbóli főkormányzósága esetén csak az addiginál sokkal nagyobb brit katonai erővel tudná megtartani az országot.[23] A főkormányzói székben helyettese, Sir Francis Reginald Wingate vezérőrnagy követte. 1899. december 23-án kapta meg a kinevezését, s egészen 1916-ig betöltötte ezt a posztot, amikor is Hedzsászba vezényelték katonai parancsnoknak. Wingate sok szempontból Kitchener ellentétje volt, nem sütkérezett a népszerűségben a hazai közvélemény előtt, de a helyszínen sokkal ügyesebb szervezőnek bizonyult. A mahdisták uralma alatt felderítő tisztként sok keresztény fogoly szökését segítette, többük fogságukról szóló visszaemlékezését maga fordította le angolra. Kitchenernél összehasonlíthatatlanul jobb kapcsolatokat ápolt mind az egyiptomi, mind a szudáni vezető réteggel. Ez megkönnyítette számára fő feladatát, Szudán újjáépítését. Elődje fektette le a szudáni kormányzás alapjait, de Wingate töltötte meg igazi tartalommal azt. Tette ezt annak ellenére, hogy hivatala kezdetén nélkülözni kellett a tapasztalt tiszteket, akiket Dél-Afrikába vezényeltek, s helyettük még járatlanokat kapott. Bátrabban támaszkodott az egyiptomi tisztekre, akik között nagy népszerűségnek örvendett. Szudáni főkormányzóságának 17 éve alatt semmi szenzációs dolog nem történt, mégis a háború és az 1899-es éhínség után Szudán növekvő népessége lassú, de állandó anyagi gyarapodást élhetett meg.

A britek szudáni rendszerét a közvetett uralom jellemezte, Angol-Egyiptomi Szudán külső, nem egyiptomi határainak meghúzására csak 1903-ban került sor.[24] Ez a franciákkal, II. Lipót belga király Kongó Szabad Államával, valamint Abesszíniával kötött egyezmények sorát jelentette. A brit uralom ezáltal a Nílus forrásától annak földközi-tengeri torkolatáig konszolidálódott. Ezáltal Földünk leghosszabb folyójának vize feletti ellenőrzést is megkaparintották, számukra ez volt a terület legnagyobb értéke. Noha az egyiptomiakat az ország irányításába nem engedték ténylegesen beleszólni, a britek adtak a látszatra, Szudán nem a gyarmatügyi, hanem a külügyminisztérium illetékességébe tartozott.[25] Az adott helyzetben a britek még azt a nagyvonalúságot is

[22] WARBURG, Gabriel: *The Sudan, Egypt and Britain, 1899-1916*. Middle Eastern Studies. Vol. 6, No. 2 (May, 1970), 163-178.

[23] WARBURG, Gabriel: *Sudan Under Wingate: Administration in the Anglo-Egyptian Sudan (1899-1916).* Oxon, 1971. 7.

[24] PAKENHAM Thomas: *The Scramble for Africa: The White Man's Conquest of the Dark Continent from 1876 to 1912.* Avon Books, New York, 1992. 556.

[25] SHARKEY, Heather Jane: *Living with Colonialism: Nationalism and Culture in the Anglo-Egyptian Sudan.* University of California Press, Berkeley, 2003. 5-6.

megengedhették maguknak, hogy az 1904-ben aláírt Entente cordiale szerződéssel párhuzamosan a franciák fülének rosszul hangzó Fashodát Kodokra kereszteljék át. A brit uralom legnagyobb vívmánya az arabok által működtetett rabszolga kereskedelem visszaszorítása volt, amely évszázadok óta sújtotta a vidéket. Még az első világháború előtt visszatértek az országrészbe a mahdisták alatt elűzött keresztény misszionáriusok. Dél-Szudánban az első állandó misszió 1905-ben létesült Bor mellett. A gyarmati uralom kezdeti szakaszában a misszióknak fontos szerep jutott a terület igazgatásában is, mivel a brit hivatalos személyek szívesebben töltötték az esős évszakot az anyaországban, mint a maláriával fertőzött vidéken.[26] Az európai versenyfutás Afrikáért és a gyarmati felosztás azzal a következménnyel is járt, hogy Szudán földrajzi és politikai fogalmai egymástól különváltak, Szudán a tágabb Nílus-medencét jelentő általános elnevezéssé vált.

Egyiptom 1914-ben a Brit Birodalomba történt formális bekebelezése nem hozott lényegi változást a *„közös"* szudáni birtokon. A főkormányzó hatalmát sokkal inkább megerősítette, hogy 1907-ben egy vadászbotrány miatt Lord Cromer távozni kényszerült Egyiptomból. 1914-ben viszont megnőtt Angol-Egyiptomi Szudán pénzügyi önállósága Kairóval szemben. A változások igazi kezdetét Egyiptom 1922-ben Nagy-Britannia egyoldalú nyilatkozatával elnyert formális önállósága jelentette. Az önálló külpolitika, a védelem, a külföldiek jogállásának, a távíróvonalak, a Nílus vizének megosztása, s mindenekelőtt a közösen igazgatott Szudán helyzetének rendezése azonban ekkor is elmaradt. 1924-ben Szudán-szerte angol-ellenes megmozdulásokra került sor. Kairóban november 19-én meggyilkolták a szudáni angol főkormányzót, Sir Lee Stackst, és megkísérelték a briteket kiszorítani Egyiptomból. Az angolok válaszul megbuktatták az egyiptomi kormányt, amely csupán bocsánatkéréssel akarta elintézni az ügyet, s az új kormány november 24-én készségesen beleegyezett az egyiptomi csapatok kivonásába a közös szudáni gyarmatról. Ennek magában Angol-Egyiptomi Szudánban sem örült mindenki felhőtlenül, az egyiptomiakkal szimpatizáló helyiekből verbuválódott egységek lázadást kezdeményeztek.

Az egyiptomi csapatok eltávolítása gyökeresen új brit politikát jelentett Szudánban, főként annak déli részén. Addigi uralmukat a britek a helyi előkelők lekenyerezésére építették, ám a *„királyok nélküli"* Délen ez a módszer ahhoz vezetett, hogy a fejlettebb Észak a britek nevében is uralkodni akart a helyi, nem arab és nem moszlim, fekete-afrikai népeken. Felismerve, hogy az akkori három déli tartomány, Bahr el-Ghazal, Felső-Nílus és Equatoria arabizációja nem történt még meg, a *„Szudánt a szudániaknak!"* – tehát az észak-szudániaknak törekvés ellensúlyozására 1930-ra a két országrészt elzárták egymástól.[27] Ennek az új politikának az alapját az Afrika-szerte sok országban kipróbált brit gyarmatpolitikus, Lord Milner[28] 1920-ban íródott, 1921

[26] Mawut Achiecque Mach GUARAK: *Integration and Fragmentation of the Sudan: An African Renaissance. Authors House,* Bloomington, 2011. 72-73.

[27] DALY, Matthew W.: *Empire on the Nile: The Anglo-Egyptian Sudan, 1898-1934.* Cambridge University Press, Cambridge, 1986. 388.

[28] Lord Milnernek különösen dél-afrikai főkormányzóként és főbiztosként volt fontos politikai szerepe a Brit Birodalom történetében, de nevéhez fűződött néhány győztes csata is az első világháború német kelet-afrikai hadszínterén, vagy a belgákkal történt megegyezés Ruanda-Urundi státuszáról. Az 1917-es Balfour-deklaráció is főképp az ő tollából származott, bár azt nem róla nevezték el.

februárjában nyilvánosságra hozott jelentése adta, amelyben Milner Szudánt illetően a *„különutas fejlődés”* mellett tört lándzsát.[29] Ennek szellemében a brit hatóságok megtiltották, hogy a 10. szélességi körtől északra élők, tehát az arabul beszélő muszlimok a déli országrészbe betegyék a lábukat, valamint azt is, hogy a déliek északra vándoroljanak.

Észak- és Dél-Szudán közös határának hermetikus elzárását a betegségek terjedésének megakadályozásával indokolták. Az arab nyelvű oktatás helyett a keresztény misszionáriusok angol nyelvet és matematikát taníthattak, de az iskolába járók száma még afrikai viszonylatban is elenyésző volt. Az egyiptomiak és az észak-szudániak érzékenységére tekintettel azonban a dél-szudáni három tartományból nem szerveztek önálló, közvetlenül a londoni gyarmatügyi minisztérium alá tartozó koronagyarmatot, hanem meghagyták Dél-Szudánt Kartúm alárendeltségében. Csak a második világháború viharai után - Szudánt is közvetlenül érintették[30] - kezdődtek érdemi tárgyalások a terület jövőjéről. 1947-ben a déli terület fővárosában, Jubában egyeztetések kezdődtek, melyek során az angolok ugandai protektorátusukhoz próbálták csatolni Dél-Szudánt, de ez a tervük az északiak és az egyiptomiak ellenállásán megbukott. Az elcsatolás helyett a visszacsatolás történt meg, az egymástól évtizedekre elzárt két országrész határait ismét megnyitották.

Ezt a megoldást akkor a dél-szudáni népcsoportok nevében tárgyalók is elfogadták, abban a reményben, hogy a függetlenség majd széleskörű autonómiát hoz a régiónak. Egyiptom továbbra is aktív szerepet játszott Szudánban. Kezdeményezésére 1945 márciusában megalakult az Arab Liga, ami szudáni pozícióit is erősítette. Az ország 1947-ben az ENSZ fórumain az angol csapatok kivonását követelte mind Egyiptom, mind Angol-Egyiptomi Szudán területéről. 1951-ben Kairó egyoldalúan felmondta az angolokkal kötött 1936-os szövetségi szerződést, valamint a Szudán közös igazgatásáról 1899-ben kötött kondominiumi szerződést. Faruk királyt az egyiptomi parlament Szudán királyának címével is felruházta. 1952. júliusában azonban Kairóban a szabad tisztek mozgalma megdöntötte a királyságot és átvette a hatalmat. A rákövetkező évben az angolok ígéretet tettek, hogy három éven belül megadják az önrendelkezést Szudánnak, így próbálva kifogni a szelet Nasszerék vitorlájából.[31] Szudánt már 1955 novemberében végleg elhagyták az angol és az egyiptomi csapatok, az ország 1956. január 1-én egyoldalú deklaráció révén függetlenné vált. A britek tudomásul vették volt gyarmatuk önállóságát.

A dekolonizáció folyamatába az északiak semmilyen befolyást sem engedtek a délieknek. Az ország *„szudanizációja”* a Dél számára az északiak térnyerését hozta, minden kormányzati, katonai és helyi közigazgatási pozíciót, befolyást és jövedelmet ők

[29] SICKER, Martin: *The Middle East in the Twentieth Century*. Praeger Publishers, Westport, CT. 2001. 105.

[30] Az etiópiai és a líbiai hadszíntér is több esetben *„belógott”* Szudánba, a szudáni fegyveres erők részt vettek Etiópia felszabadításában, a háborúnak pedig óriási hatása volt a dekolonizáció megindulására.

[31] Ez a politika azonban látványosan csődöt mondott az 1956-os szuezi válság során. A szovjet és amerikai reakciók miatt a brit és francia egységeknek távozniuk kellett Egyiptomból. Olyan vereség volt ez, amely a továbbiakban kihatott az egész afrikai kontinens dekolonizációjára.

sajátítottak ki. A 800 legfontosabb hatalmi pozícióból a délieknek csupán 6 jutott.[32] A déli iskolák a központosítás eredményeképpen az angol helyett arab tanítási nyelvűekké váltak, a missziós iskolák tevékenységét először korlátozták, majd felszámolták. Mecsetek építésébe fogtak a beruházásokat amúgy teljesen nélkülöző vidéken, a vasárnapi pihenőnapot péntekre helyezték át. Bár Kartúmban ezt tagadták, a Dél problémája már a függetlenség első éveiben nyílt válságba fordult.[33]

A függetlenné vált afrikai országokban a vallási és etnikai hovatartozás legerősebb átfedése éppen Szudánban volt tetten érhető, ahol a muzulmán arabok és elarabosodott núbiaiak a lakosság három negyedét adták, míg a nilota és szudáni népek túlnyomórészt keresztények, illetve a hagyományos afrikai hitvilág követői, elsősorban animisták voltak. Afrika más országaitól eltérően itt az etnikai, vallási határok egyértelműek voltak, Szudán kilenc régiójából három, Bahr el-Ghazal, Felső-Nílus és Equatoria voltak azok, amelyeket nem az arabul beszélő muzulmánok laktak. A déli szeparatizmus az ország 1956-ban elnyert függetlensége után a szudáni belpolitika egyik meghatározó elemévé vált. Már 1954-ben létrejött a Dél első önálló, regionális alapokon álló politikai pártja, a Déli Liberális Párt (Southern Liberal Party, SLP). A párt a déli autonómiáért küzdött, de az északi politikusok egységes, központosított rendszerű országot akartak. 1955 augusztus 18-án, tehát még a függetlenség elnyerése előtt, az ország déli részén, nem messze az ugandai határtól fekvő Toritban lázadás tört ki.

A magukat a britek által az északiaknak kiszolgáltatottnak érző déli katonák között rémhírek terjedtek el, miután az európai tiszteket arabok váltották fel, egységüket pedig Kartúmba szándékoztak áthelyezni. Attól féltek, hogy a fővárosba érve lemészárolják majd őket. A katonák megrohamozták a központi kormány által küldött fegyveresek táborát. Az ostromban 260 északi és 75 déli esett el.[34] A lázadás átterjedt más garnizonokra is, ahol déli katonák állomásoztak. Ezáltal kirobbant a fegyveres harc, amelyet később *„anya-anya”* (kígyóméreg) lázadásként tartottak nyílván, s amely az első dél-szudáni polgárháborúként is ismert. Az *„anya-anya”*, vagy más néven *„anyanya”* mozgalom és gerillasereg a dél-szudáni lotuko, madi, bari, acholi és az azande népcsoportok képviselőiből verbuválódott. A későbbiekben ez az 1955-től 1972-ig tartó polgárháború az *„első anyanya”* elnevezést kapta. 1963-ban az ugandai Kampalában a déli ellenállók megalapították a Szudáni Afrikai Nemzeti Szövetséget (Sudan African National Union, SANU), amely a Dél területi autonómiájának elérését tűzte ki célul. A SANU kezdettől megosztott szervezet volt, otthoni vezetője, William Deng Nhial egységes, de nem központosított szudáni államban gondolkodott, a külföldi emigránsok vezetője, Elia Lupe pedig a radikálisokhoz tartozott, aki Azánia, azaz Fekete-Afrika arabok elleni harcának részeként látta Dél-Szudán ügyét.

1955 és 1963 között a gerillaháború alacsony intenzitású volt. A módszer egyszerű volt, a lázadók a kormánycsapatok szárazföldi utánpótlását utak és hidak felrobbantásával elvágták, így azok a megbízhatatlanabb légi utánpótlásra kényszerültek. 1963-ban a Joseph Lagu, egy jól képzett katona vette át a déli felkelő

[32] KHALID, Mansour: *War and Peace in the Sudan.* Routledge, New York, 2003. 212.
[33] COLLINS (2008): 78.
[34] BREIDLID, Anders – SAID, Avelino A. – BREIDLID, Astrid K.: *A Concise History of South Sudan*. Fountain Publishers, Oxford, 2010. 177.

csapatok vezetését.[35] 1964-re az ellenállásnak már 5 ezer főre becsült hadserege volt, de a katonáknak csak tizede rendelkezett tűzfegyverrel. 1965-től a helyzet gyökeresen megváltozott, amikor külföldről, elsősorban Léopoldville-i Kongóból az ott vereséget szenvedett gerilláktól sok fegyver került Dél-Szudánba. Az 1960-as évek végétől a mozgalmat izraeli kiképzők is segítették, tagjainak létszámát ekkorra már 10 ezer főre becsülték, bár a felszerelés, a fegyelem és a koordináció továbbra is gyenge maradt.[36] 1965-ben a központi kormány kísérletet tett a dél-szudáni probléma kezelésére, de a kerekasztal tárgyalásokon kidolgozott javaslatokat az északi pártok elvetették, bíztak a katonai erő alkalmazásának sikerében. E várakozásukban azonban csalódniuk kellett. 1969-ben Dzsaafar Nimeri tábornok katonai hatalomátvétele után újfent kerekasztal megbeszélések kezdődtek, amelyek eredményeképpen a déli országrész regionális autonómiáját Kartúm elméletben elismerte, majd azt 1972-ben az Addisz-Abebában aláírt szerződésben a gyakorlatban is hajlandó volt biztosítani. Az akkori autonómia ígéretek komolyságából sokat levont az a tény, hogy éppen ezzel párhuzamosan Szudán az Egyiptommal és Líbiával történő egyesülésről is tárgyalt, ami a délieket tovább marginalizálta volna. Az igazi béke ekkor sem köszöntött be Dél-Szudánban, inkább fegyverszünetre jellemző állapotok uralkodtak. A polgárháború 1983-ban kiújult és egészen a 21. század elejéig tartott, míg a két országrész képviselői meg nem állapodtak, hogy Dél-Szudán népszavazással dönthet függetlenségéről. Ez 2011-ben történt, ami a furcsa kétszer kettes múlt végső meghaladását is jelentette.

(Első közlés: *Hindu istenek, sziámi tigrisek. Balogh András 70 éves.* Főszerkesztő Majoros István. Szerkesztők: Antal Gábor, Háda Béla, Heverő Péter, Madarász Anita. ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2014. 83–92.)

[35] ROLANDSEN, Oystein H.: *A false Start: Between War and Peace in the Southern Sudan, 1956-62.* The Journal of African History / Volume 52 / Issue 01 / March 2011. 105-123.

[36] JOES, Anthony*: Resisting Rebellion: The History and Politics of Counterinsurgency.* University Press of Kentucky, Lexington, 2006. 90.